

KORNAI JÁNOS

Kornai János a Collegium Budapest, az MTA Közgazdaságtudományi Intézete és a Harvard Egyetem professzora.

Négy jellegzetesség

A magyar fejlődés politikai gazdaságtani megközelítésben

Első rész

A két részből álló cikk a magyarországi reformfolyamat és posztszocialista átalakulás négy olyan jellegzetességét emeli ki, amelyek megszakítás nélkül, a politikai szférában bekövetkezett rendszerváltást követően is, folyamatosan jellemezték az elmúlt harminc év fejlődését: a lakosság anyagi jólétének prioritása, erős paternalista jóléti állam, a reformfolyamat és átmenet fokozatossága és a politikai nyugalom. Az 1995. március 12-én bejelentett stabilizációs program - amennyiben megvalósul - jelenthet elmozdulást ezektől a jellegzetességektől.

A cikk politikai gazdaságtani megközelítésben vizsgálja, hogy miért alakult ki ez a négy jellegzetesség, miképpen hatottak azok egymásra, milyen kedvező és kedvezőtlen hatásokat fejtettek ki. Az első rész az 1956-os forradalom hatásából kiindulva politikatörténeti áttekintést ad, majd a mai jólét, biztonság és nyugalom prioritását és a társadalmi adósság felhalmozódását, végül a stabilizációs program gazdasági és politikai hatásait elemzi.*

A magyar gazdaság útja a központosított tervgazdaságtól a piacgazdaságig több olyan jellegzetességet mutat, amelyek - az alapvető hasonlóságok mellett - megkülönböztetik a többi posztszocialista országtól. A teljesség igénye nélkül emelek ki négy fontos vonást. Ezek egyikemásika különkülön megtalálható a régió más országaiban is, pontosabban néhány ország meghatározott korszakaiban. A magyar fejlődési út sajátossága e négy jellegzetesség tartós együttes jelenléte.

1. A magyar gazdaságpolitika prioritásaiban nagy súlyt kapott a lakosság anyagi jólétének emelése, majd a növekvő gazdasági nehézségek közepette, a termelés stagnálásának és visszaesésének időszakában az életszínvonalromlás fékezése. Korábban "gulyáskommunizmusnak" keresztelték el a magyarországi állapotokat. A politikai rendszerváltás után sok éven át olyan politika érvényesült, amely ebben a tekintetben a korábbi folytatása volt, és amely joggal nevezhető "gulyás-posztkommunizmusnak".
2. Magyarországon évtizedek alatt az egész lakosságot átfogó paternalista "jóléti állam" épült ki. A törvénybe iktatott jogosultságok köre és a szociális kiadások részaránya a GDPben vetekszik a legfejlettebb skandináv országokéval, holott az egy főre jutó termelés csupán egyhatodaegynyolcada az ottaninak. Noha hasonló tendencia bontakozott ki annak idején valamennyi kelet-európai országban, Magyarország ment a legmesszebbre, s ebben a tekintetben egyedülálló az egész régióban.
3. Magyarországon több évtizedre nyúlik el az átalakulás folyamata. A legelső lépéseket még az 1960-as években tették meg. Noha kiemelhető néhány fontos határállomás, a folyamat egészét a fokozatosság jellemzi. Ebben a tekintetben csak Szlovénia fejlődése ment végbe hasonló fokozatossággal.¹ Azok szemében, akik megkülönböztetik a "sokkterápia", a "big bang" stratégiáját a

"gradualista" stratégiától, Magyarország képviseli az utóbbi egyik szélsőséges és sok tekintetben speciális esetét: a "gradualizmust, magyar módra".

4. Magyarországot évtizedeken át viszonylagos politikai nyugalom jellemezte. Miközben egyes országokban az átalakulást belháborúk kísérik, itt egyetlen puska lövés sem dördült el. Miközben több országban a politikai rendszerváltás drámai hirtelenséggel és látványos körülmények között ment végbe (a berlini fal összeomlása, tömegtüntetés a prágai utcákon, a román diktátor kivégzése), Magyarországon hosszabb időszakra széthúzva, visszafogott tárgyalások folytak, és megegyezés született a régi rend hatalmon lévő politikusai és a korábban elnyomott ellenzéke között a szabad választásokról és az új alkotmányról. Magyarországon évtizedek óta ritka volt a sztrájk vagy az utcai tüntetés. Még ha a gazdasági nehézségek súlyosbodtak is, az egymást követő kormányok inkább a "keresztülevickélést" (muddle through) folytatták, mintsem hogy nagy ellenállást kiváltó, politikai destabilizálódás kockázatával járó lépésekre szánták volna el magukat.

Az átalakulás négy jellegzetességének együttese alkotja a magyar átalakulás *differentia specificáját*. A tanulmány feladata hozzájárulni annak megértéséhez: miért alakult ki ez a négy jellegzetesség, miképpen hatottak azok egymásra, milyen kedvező és kedvezőtlen hatásokat fejtettek ki.

A gazdasági jelenségek vizsgálatában a politikai gazdaságtani megközelítést alkalmazom. A történelem formálja a politikusok gondolkodását s a lakosság mentalitását; politika és gazdaság a történelemben van beágyazva. Ezt a beágyazottságot, valamint a politika és gazdaság közötti interakciót sokszor számításán kívül hagyja a technokratikus szemléletű gazdaságpolitikai elemzés és ajánlás. A tanulmány szeretne hozzájárulni az egyoldalú megközelítés ellensúlyozásához.²

A tanulmány néhány helyen összehasonlítást tesz más országokkal. Ezek az összehasonlítások azonban kizárólag azt a célt szolgálják, hogy a magyar fejlődés valamilyen vonását helyezték élesebb megvilágításba. Elzárkózom annak a kérdésnek a megválaszolásától: melyik ország jár jobb úton, melyik ország politikusai hozták az okosabb döntéseket.

Politikatörténeti áttekintés

Az elmúlt négy évtized magyar történelmének a témám szempontjából bevezetett periodizálását az *I. táblázat* tekinti át.

Az 1956os forradalom és a megtorlás évei

Az *I. táblázat* a szocialista korszakból kiemeli egy különlegesen nagy horderejű dátumot: 1956. október 23-át, a magyar forradalom kitörésének napját. Magyarország volt az egyedüli ország a szocialista világrendszer történelmében, ahol fegyveres felkelés tört ki a fennálló politikai rend és a szovjet megszállás ellen. A forradalom erői, ha csak igen rövid időre is, de megragadták a hatalmat. Néhány nap szabadság elég volt ahhoz, hogy pártok szerveződjenek. Megalakult a kommunista hatalomátvétel előtti koalíciót megújító többpárti kormány, a reformkommunista Nagy Imre vezetésével.

Az elmúlt négy évtized magyar történelmének szakaszai

Események	Szakaszok a politikai szférában	Szakaszok a gazdasági szférában	
		a gazdaságpolitika prioritása	tulajdonviszonyok és intézmények átalakulása
1956. október 23. Forradalom kezdete	Forradalom		
1956. november 4. Szovjet intervenció kezdete			
1963. március 22. Politikai amnesztia	Megtorlás		
1968. január 1. Az „új gazdasági mechanizmus” kezdete			
1989. június 13. A kommunista párt és az ellenzék tárgyalásainak kezdete	A diktatúra felpuhulása	A mai jólét, biztonság és nyugalom prioritása	Reform-szocialista fázis
1990. május 23. A demokratikusan megválasztott parlament első ülése	Áttérés a többpárt-rendszerre		
1995. március 12. A stabilizációs program meghirdetése	Parlamenti demokrácia	Kíséret a makro-egyensúly helyreállítására	Poszt-szocialista fázis

Noha csak szórványosan, de azért előfordultak antikommunista lincselések ezekben a forradalmi napokban. Számos üzemben, közhivatalban megkezdődött az addigi vezetők zaklatása vagy leváltása. Mindez a rettegés felejthetetlen emlékét hagyta a pártállam vezető rétegében.

Alig két héttel a felkelés kitörése után a szovjet hadsereg leverte a forradalmat. Újjászerveződött, Kádár János vezetésével, az egypártrendszer, a kommunista párt hatalmi monopóliuma. A szovjet tankokkal szemben rövid ideig tartott a fegyveres ellenállás; néhány hétig még folyt az általános sztrájk, majd azt is feladták. Megkezdődött a megtorlás. Kivégezték Nagy Imrét és társait és a forradalom számos más aktív résztvevőjét; összesen 229 halálos ítéletet hajtottak végre.³ Ezeket vetettek börtönbe vagy zártak internáló táborba; tízezreket bocsátottak el állásukból. A megfélemlítés a lakosság nagy részére kiterjedt. A forradalmi szabadság napjaiban százezrek mondták el őszinte véleményüket, kezdtek szerveződni nem kommunista vagy antikommunista mozgalmakban és pártokban. Most mindannyian azt érezhették: őket is bármely pillanatban utolérheti a megtorlás.

Az 1956os év és az azt követő időszak emlékeit azért kellett feleleveníteni, mert, mint a későbbiekben látni fogjuk, sok mindent megmagyaráznak a magyar reformfolyamat jellegzetességeiből.

A diktatúra "felpuhulása" és a politikai fordulat

Ugorjunk át néhány évet, azt az időszakot, amelyben a dermedtség lassú oldódása, a represszió brutális kegyetlenségének fokozatos enyhülése végbement! Néhány évvel a tömeges kivégzések után,

1963ban általános amnesztiára került sor; kiengedték a börtönből azokat, akiket a forradalomban játszott szerepük miatt ítélték el. Kezdetét vette a diktatúra "felpuhulása". Ugyanannak a Kádár Jánosnak a nevéhez, aki a megtorlást irányította, fűződik a politikai represszió fokozatos enyhítésének politikája is.

Ahogy haladt előre e sajátos, felemás, tétova "liberalizálás", úgy ment végbe a represszióra épülő kommunista rendszer eróziója is. A folyamat 1989ben gyorsult fel: ekkor már a hatalmon lévők is úgy érezték, hogy a kommunista párt politikai monopóliuma nem tartható fenn. Megkezdődtek az immár nyíltan szervezkedő ellenzéki erőkkel folytatott tárgyalások. Ha nem is napok alatt, de néhány hónap alatt ugrásszerű változások mentek végbe a politikai szférában. Az egypártrendszer helyébe többpártrendszer lépett; új alkotmány született; 43 év után első ízben tartottak versenyző pártok részvételével szabad választást; megalakult az új parlament által választott kormány; mind a kormánypártok, mind a parlamenti ellenzék deklarálták, hogy védeni és fejleszteni kívánják a magántulajdont, a szabad szerződést és a piacgazdaságot.

Az *1. táblázatban* a demokratikusan megválasztott parlament első ülésének napjától számítjuk a parlamenti demokrácia kezdetét. A *politikai* szférában ez az időpont (vagy ha pontosabbak akarunk lenni, az 1989-1990es politikai rezsimműltó tárgyalások, az alkotmányozás és az első szabad választás időszaka) valóságos fordulópontot jelent. Viszont a *gazdasági* szférában a jellegzetes szakaszok kezdő és befejező dátuma másként alakult, mint a *politikai* szférában.

A mai jólét, a biztonság és a nyugalom prioritása

Tanulmányom egyik fő állítása: (lásd az *1. táblázat* makrogazdasági oszlopát) a magyar gazdaságpolitikát motiváló prioritásokban sajátos fajta kontinuitás érvényesült, amely keresztülnyúlt a nagy 1989-1990es politikai fordulóponton. Huszonötharminc éven át uralkodott ugyanaz az orientáció. Ez a folytonosság az 1995. március 12-én bejelentett stabilizációs programmal szakadt meg; feltéve, hogy a programot valóban végrehajtják majd. A jelen fejezet első három alfejezete az 1963-1995ös időszakot elemzi, míg a negyedik alfejezet a stabilizációs programmal foglalkozik.

Megrázkódtatások és konfliktusok kikerülése

Magyarországon a gazdasági átalakulás irányítóit és aktív résztvevőit a kezdet kezdetétől fogva, mind a politikai fordulat előtt, mind pedig utána a megrázkódtatások és konfliktusok elkerülésének szándéka vezette.

A gyökerek, nézetem szerint, 1956ig nyúlnak vissza. A forradalom napjai, majd a megtorlás évei megrendítő traumát okoztak. Rettegve gondoltak vissza a forradalomra, az október 23-át megelőző tömegdemonstrációkra, az utcai harcokra, a titkosrendőrség és a pártfunkcionáriusok ellen felzúdult népharagra az akkori uralkodó elit tagjai, a kommunista "káderek". Úgy érezték: a jövőben sokkal inkább jóban kell lenni a tömegekkel, nehogy azok megint fellázadjanak. Ha nem is a forradalomért aktívan küzdő, majd eszméi mellett kitért hősöket, de az átlagpolgárok sokaságát megrettentette a "felfordulás, mind a felkelés, mind annak leverése. Megfélemlítette őket a rokonok, a barátok, a kollégák zaklatása és üldöztetése. Mind a vezető rétegben, mind az állampolgárok millióiban rendkívül erős volt az igény a békességre és nyugalomra. Ez az a közhangulat, amely a magyar gazdaságpolitika lelki motivációját magyarázza. Eufemisztikusan nevezhetjük mértéktartásnak, kiegyezési képességnek, konszenzusra való törekvésnek. Ha pejoratív jelzőt akarunk használni, hívhatjuk megalkuvásnak és gyávaságnak. Mindkét jellemzésben van igazság.

Ez volt az indíttatás a folyamat kezdetén, amikor még jelen vannak és aktívak az 1956ot átéltek emberek. De a nagy nemzeti trauma által kiváltott közhangulat, viselkedési rutin és erkölcsi normarendszer megrögződik és tovább él, akkor is, amikor már csak távoli történelmi eseményként szerepel 1956 a fiatalok tudatában.

Mi itt az elsődleges tényező? A tömegigény a megrázkódtatás elkerülésére - és a politikus erre reagál? Vagy megfordítva, a politikus fél az esetleges tömeges tiltakozástól, az ellenfeleivel való nyílt konfrontációtól, és igyekszik azt eleve kikerülni? A meghunyászkodó, alkura kész politikusok nevelik az övékéhez hasonló magatartásra a társadalmat? Feltehetően mindkét irányú hatás létezik.

Lengyelország 1956-ban nem jutott el fegyveres felkelésig és véres utcai harcokig - de kétkét és fél évtizeddel később már milliók vettek részt sztrájkokban, megalakult a Szolidaritás, amelynek harci kedvét a katonai beavatkozás sem tudta tartósan elfojtani. A harc a szokásos szakszervezeti követelésekkel, a reálbérek és a munkahelyek védelmével kezdődött. A hatalmon lévők és a néptömegek között kiéleződött a konfrontáció. És ezzel egy időben itt volt Magyarország, kétkét és fél évtizeddel levert forradalma után: a vezető rétegnek s az emberek millióinak figyelme nem a sztrájk és a politikai harc, hanem csendben a gazdaság felé fordult. A kisember külön kereset után rohagált, házat épített és zöldséget termesztett.

Szinte logikusan következett a folytatás 1990 után is. Lengyelországban történhetett még egy nagy fellobbanás, a Szolidaritás vezette kormány képes volt egy radikális, sok áldozattal járó stabilizációs-liberalizációs csomagot megvalósítani. Magyarországon a kormánykoalíció nem volt hajlandó erre. Ellenkezőleg, az első szabad választás győztes pártja, a Magyar Demokrata Fórum azt hirdette magáról a kampányban, hogy a "nyugodt erő" politikáját képviseli; éppen ez volt egyik vonzereje.

1990 októberében, az új kormányzati ciklus kezdetén sajátos tömegdemonstráció bontakozott ki. A taxisok, tiltakozásul a kormány által tervezett benzináremelés ellen, blokádnál vették Budapest közlekedési csomópontjait. Ez megbénította a közlekedést. A televízió kamerái előtt folyt az alku a taxisok képviselői és a kormány között. Az akkori ellenzék nem a törvényes rendet fenntartani akaró és egy népszerűtlen, de szükséges áremelésért sikraszálló legitim kormány, hanem a blokádnak szervezői mellé állt. Végül a kormány meghátrált, megegyezés született.⁴ Az epizódnak precedens értéke lett. Az Antall-Borosskormány soha többé nem mert olyan akciót végrehajtani, amely tömegellenállást váltott volna ki, s az 1994ben hatalomra került Hornkormányt hónapokon át ugyanez a magatartás jellemezte.

Az 1960as évek közepével kezdődő három évtizedre visszatekintve megállapítható: ahányszor gazdasági konfliktus fenyegetett, lett volna az sztrájk vagy tömegtüntetés, a feszültséget gyakorlatilag mindig alku és engedmény vezette le. A konfrontációkat sikerült messzemenően elkerülni, sokkal inkább, mint számos régi piacgazdaságban.

Egymástól nagyon különböző ideológiáktól áthatott kormányok követték egymást. Az 1990 előtti utolsó években a kommunista párt reformszárnya volt kormányon, 1990-től 1994-ig egy nemzeti-kereszténydemokrata orientációjú koalíció, majd 1994 óta a szocialisták és a liberálisok koalíciója. S mégis, 1995 márciusáig szinte teljes a kontinuitás abban, hogy tartósan fennmaradt az elégedetleneknek tett engedményeken alapuló kompromisszum, a konfrontációk elkerülésének hagyománya.

A "jelen-jövő" probléma

A magyar gazdaságpolitika a hatvanas évek elejétől kezdve "fogyasztáspárti" volt. Ez éles szakítás volt a gazdaságpolitika sztálini klasszikus szocialista prioritásaival, amely a beruházást, az erőltetetten gyors növekedést, az erős ipari és katonai hatalom mielőbbi megteremtését tekintette elsődlegesnek, s amely például Magyarországon kész volt ennek érdekében a fogyasztás háttérbe szorítására.

Nem feladatom a politikusok egyéni pszichológiáját elemezni. Mi készítette őket a fogyasztásorientációra? A nép anyagi jólétével való őszinte törődés? Vagy politikai machiavellizmus? A korábban elmondottak fényében nyilvánvaló, hogy az anyagi jólét előtérbe helyezése is eredeztethető az 1956os traumából. Ha a kommunista hatalom "jóban akar lenni" az általa uralt néptömegekkel, akkor sokkal jobban oda kell figyelnie anyagi életszínvonalukra; el kell érnie, hogy elégedettek legyenek. Éppen ez fogja eleve elsimítani a konfliktusokat; leginkább ezzel lehet

megelőzni a tiltakozást, tüntetést, felkelést. Végül is közgazdasági hatását tekintve egyre megy, hogy a politikusi mentalitásra vonatkozó két feltevés közül melyik milyen mértékben igaz.

Az új gazdaságpolitikai orientációnak volt egy "aranykorszaka": 1966 és 1975 között visszaesés és megtorpanás nélkül, évről évre nőtt a lakosság fogyasztása, mégpedig átlagosan évi 5,3 százalékkal. (Lásd a 2. táblázatot.) Ez volt sok család életében az első fridzsider, az első Trabant autó, majd később az első nyugati utazás korszaka. Ekkor asszociálódott egymással a magyar lakosság nagy részében a reform és a növekvő jólét. Ekkor kezdett kialakulni külföldön is a Kádárrendszerről alkotott félig igaz, félig torz kép: "a láger legvidámabb barakkja". Ez volt a fogyasztásorientált gazdaságpolitika *offenzív* szakasza.

Ebben az időszakban még gyorsan, a fogyasztásnál gyorsabban nőtt a termelés is. A termelés és ezzel együtt a fogyasztás növekedését azonban a hetvenes évektől kezdve részben azon az áron érték el, hogy elkezdett gyűlni a külföldi adósság. Ráadásul a hetvenes évek végétől megváltoztak a GDP belföldi felhasználásának arányai is: nőtt a fogyasztás és csökkent a beruházás hányada. A termelés növekedése mind inkább lelassult, hosszú időszakon át közel járt a stagnáláshoz, majd 1991-től kezdve súlyosan visszaesett. Éppen az ilyen helyzet a próbája annak, mennyire erős a fogyasztás súlya a gazdaságpolitika preferenciáiban. Nos, a fogyasztásorientált gazdaságpolitika kitartóan folytatódott a stagnáló, sőt visszaeső gazdaságban, a politikai fordulat előtt, alatt és után is, immár *defenzív* módon. "Ha már elkerülhetetlen, hogy csökkenjen a fogyasztás - legyen a csökkenés minél lassabb és minél kisebb." (Lásd a 3. táblázatot.) Ez a törekvés élesen mutatkozott meg az 1988-1993-as időszakban: miközben ebben a hat évben a GDP átlagban évi 3,7 százalékkal csökkent, a lakosság összes fogyasztásának csökkenése csak évi 1,5 százalék volt. (Lásd a 2. táblázatot.) A késői Kádár-korszakban, majd a parlamenti demokrácia első öt évében a fogyasztáspárti politika a beruházásokra - és nem a fogyasztásra - rótt ki a maradékváltozó szerepét. Jól látható a 2. táblázatban: az állóeszközök felhalmozása előbb nagyobb mértékben lassult, később pedig gyorsabban esett vissza, mint a GDP.

A GDP felhasználása Magyarországon, 1960–1993
(évi átlagos növekedési ütem, százalék)

Időszak	GDP	Végső fogyasztás		Bruttó felhalmozás	
		összesen	ebből: a lakosság összes fogyasztása	összesen	ebből: állóeszközök felhalmozása
1961–1965	4,4	3,7	3,4	5,2	5,1
1966–1975	6,3	5,3	5,3	8,5	9,1
1976–1987	2,5	2,3	2,1	–0,2	0,9
1988–1991	–4,0	–2,5	–2,9	–7,6	–5,4
1988–1993*	–3,7	–1,1	–1,5	–4,7	–4,3

* 1993-ban az összes végső fogyasztásra vonatkozó adat tartalmazza az adósságtörlesztés-ként kapott orosz hadieszközimportot is.

Forrás: KSH [1994b] 2. o.

A GDP, a fogyasztás, a realjövedelem és a reálbér alakulása Magyarországon
(1987 = 100)

Év	GDP*	Egy főre jutó fogyasztás**	Egy főre jutó realjövedelem	Egy keresőre jutó reálbér***
1988	100	96	99	95
1989	101	99	102	96
1990	97	95	101	92
1991	85	90	99	86
1992	82	89	96	85
1993	80	91	91	81
1994	81	n. a.	95	87

* A GDP adata nem egy főre vonatkoztatott adat.

** 1992-ben és 1993-ban nemzeti fogyasztás.

*** 1990-ig csak munkás-alkalmazotti körre vonatkoztatott reálbér, 1991-től a mezőgazdasági szervezetekben dolgozók reálbérével együtt.

Forrás: 1987–1993: KSH [1994b] 2. és 11. o.; 1994: KSH [1995] 35. és 106. o.

Az ismert "jelen jövő" időpreferencia probléma egy sajátos esetével van dolgunk. A magyar gazdaságpolitika fő célja legalább két évtizedre visszamenően úgy jellemezhető, hogy minden egyes időpontban a jelen és a közeljövő fogyasztását kívánta maximalizálni, a későbbi időszakra hátruló adósság növelése árán. Ez kezdetben a fogyasztás gyors növekedését biztosította, ám egy évtized után már bizonyos fokig visszafelé sült el: a termelés és vele a fogyasztás növekedési üteme is lassult, és később (részben az előző évek adósságnövelő gazdaságpolitikája miatt) mindkettő csökkenni kezdett. Mégis, a "célfüggvény", a rövid távú fogyasztás maximalizálása továbbra sem változott. Most ez már persze más előjellel folytatódott: a fogyasztáscsökkenés minimalizálása került napirendre, változatlanul vállalva e törekvés árát, azt ugyanis, hogy egyre tovább halmozódik az adósság.

Az "adósság" fogalmát a legszélesebb értelemben használom. Ez az átfogó értelmezés több szerzőnél már korábban is felmerült.⁵ Tekintsük át az adósság fő összetevőit!

1. Az ország külföldi tartozása. Ezzel a fajta adóssággal kapcsolatban kézzelfoghatóan érzékelhető az összefüggés: a mai fogyasztást pillanatnyilag a külföld finanszírozza, de azt holnap vissza kell fizetni a holnapi fogyasztás terhére.⁶ Magyarország esetében ez a fajta teher nyomasztóan nagy. (Lásd a 4. táblázatot.) Elsősorban a külföldi adósság terhére sikerült végrehajtani a fogyasztás csökkenését fékező defenzív politikát.

Magyarország konvertibilis külső adósságának és adósságszolgálatának mutatói

Év	Bruttó adósság (miliárd dollár)	Egy főre jutó bruttó adósság (dollár)	Adósságszolgálat/áruesport (százalék)
1975	3,9	369	25,3
1980	9,1	850	41,4
1985	14,0	1326	85,6
1990	21,3	2057	62,7
1993	24,6	2393	44,5
1994	28,5	2782	n. a.

Forrás: 1. oszlop: 1975-1981: *UN* [1993] 130. o.; 1982-1993: *NBH* [1994] 137. o.; 2. oszlop: *KSH* [1994b] 1. o. és [1995] 9. o.; 3. oszlop: *NBH* [1994] 269. o. és [1995] 108. o.

A külföldi adósság felhalmozódásához más tényezők mellett hozzájárult az is, hogy az árfolyam-politika rendszerint a túlértékelés felé hajlott, ami gyengítette az export ösztönzését és túlzott importkeresletet gerjesztett. Több időszakban megfigyelhető volt, legutoljára az 1993-1995ös években, az 1995. márciusi reformig, hogy a pénzügyi kormányzat és a monetáris hatóság halogatta az egyre inkább elkerülhetetlen leértékelést.² Ez jól beleillett abba a gazdaságpolitikába, amely mindenkor az utolsó pillanatig próbálta halasztani népszerűtlen intézkedések meghozatalát. Márpedig ismeretes, hogy a leértékelés, különösen ha szigorúbb bérpolitikával társul, húsbavérbe vágó, az életszínvonalat közvetlenül csökkentő intézkedés.

2. Induljunk ki a következőkből: meghatározható a GDPnek az a beruházási hányada, amely nélkülözhetetlen 1. a nemzeti vagyon fenntartásához és szerény, de elfogadható mértékű bővítéséhez és 2. a termelés szerény, de azért elfogadható mértékű növekedéséhez.⁸ Ha ennél kevesebb beruházás valósul meg, akkor elmaradnak, későbbre halasztódnak olyan feladatok, amelyeket most kellene elvégezni. Az elhalasztott beruházási akciók által képzett "restancia" is egyfajta adósság, amelyet a későbbi nemzedéknek kell törlesztenie a jelen nemzedék helyett. Ezért tekinthető ez is a szélesebb értelemben vett adósság részének.

Mivel nem készült egzakt számítás a tartós növekedéshez és technikai fejlődéshez szükséges beruházási hányad nagyságáról és dinamikájáról, nem közölhetek becsléseket e "restancia" méretéről. Inkább csak közvetve tudom szemléltetni a beruházási "restancia" súlyos terhét.

- Az 5. táblázat szembeesíti néhány közepesen fejlett és gyorsan növekvő ország tartósan magas beruházási hányadának dinamikáját a csökkenő trendet mutató magyar beruházási hányad idősorával. Nem állítom, hogy Magyarországnak okvetlenül ki kellett volna tartania a korábbi magas beruházási hányad mellett.⁹ De a csökkenés igen nagy mértéke érzékelteti a fenti gondolatmenetet: a "beruházási restancia" halmozódását.

A bruttó hazai felhalmozás alakulása gyorsan növekvő fejlődő országokban és Magyarországon (1980–1993)

Év	Bruttó hazai felhalmozás a GDP százalékában					
	Magyarország	Indonézia	Dél-Korea	Kína	Malajzia	Thaiföld
1980	30,7	24,3	32,0	30,1	30,4	29,1
1985	25,0	28,0	29,6	38,6	27,6	28,2
1990	25,4	30,1	36,9	33,2	31,5	41,1
1991	20,4	29,4	38,9	32,7	37,0	42,2
1992	15,2	28,7	36,6	34,4	33,8	39,6
1993	19,7	28,3	34,3	41,2	33,2	40,0

Forrás: World Bank [1995c] 58–61. o.

- Magyarországon erősen visszaestek a lakóházak és az infrastrukturális építmények (utak, vasúti pályák, hidak stb.) fenntartására és felújítására fordított kiadások. Példaképpen a lakásépítést említem: immár két évtizede erősen csökken, és az utolsó években valósággal zuhan a lakásépítés volumene. Ezt részben azzal ellentételezik, hogy a korábinál sokkal kevesebb lakás szűnik meg, azaz fennmaradnak felszámolásra megérett lakások.¹⁰

- Különösen fenyegető a hosszú átfutású, lassan megtérülő beruházások visszaesése. Ide sorolhatóak például az infrastrukturális beruházások, továbbá a tudományos kutatás fejlesztése is.¹¹

3. A széles értelemben vett adósság egy további eleme: a jövődő fogyasztásra vonatkozó törvényes kötelezettségvállalás. Idetartozik a törvényesen garantált nyugdíjakra, családi pótlékra, anyasági segélyre, táppénzre és minden egyéb szociális segélyre vonatkozó ígérvény. Ezek a mai nemzedék váltói, amelyeket majd a jövődő nemzedéknek kell beváltania. A beváltáskor ez is a gazdasági fejlődéshez szükséges beruházásokkal rivalizál az erőforrások elosztásában; ezért jogosult az adósság részének tekinteni.¹²

A továbbiakban a háromféle adósságot együttesen *társadalmi adósságnak* nevezem.¹³

Az alfejezet elején még fogyasztáspárti gazdaságpolitikáról beszéltem. A fenti fejtegetések megvilágították: *rövidlátó* fogyasztáspártiság, igen magas társadalmi diszkontráta érvényesül. A fogyasztás későbbi magasabb színvonalát teszi lehetetlenné, hogy mind nagyobb társadalmi adósságot görgetünk magunk előtt.

Mindez ismerősen hangzik az idősebb magyar nemzedék fülében. Annak idején a magyar sztálinizmus vezéralakja, Rákosi Mátyás így érvelt az igen magas beruházási hányadot előíró terv mellett: biztosítjuk, hogy ne együk meg azt a tyúkot, amely később aranytojást tojna. A Kádárrezsim azzal szerzett népszerűséget magának, hogy félretolta ezt a "rákosista" doktrínát, és hozzálátott a "tyúkevéshez". A lakosság számottevő része gyanakvással és elutasítással fogad minden olyan érvelést, amely áldozathozatalra szólít fel.

Vélemények a távolabbi életcélokról és az eszményekről, értékekről

Kijelentés	Év	A megkérdezettek a kijelentéssel			Összesen
		nem értenek egyet	részben egyetértenek	teljesen egyetértenek	
Mindem olyan gyorsan változik, hogy az ember azt sem tudja már, miiben higgyen	1978	46	33	21	100
	1990	17	35	48	100
	1994	13	38	49	100
Az ember az egyik napról a másikra éli, nincs értelme előre terveket szőni	1978	69	17	14	100
	1990	17	35	48	100
	1994	20	34	46	100

Forrás: Andorka [1994], 5.4. sz. táblázat.

A 6. táblázat egy közvéleménykutatást idéz, amely jól jelzi a csüggedés, az "éljük a világunkat, ki tudja, mit hoz a holnap" hangulatát, a hedonizmus felé való fordulás erősödését. Amikor a korábbi rövidlátó időpreferencia keserves következményei már jelentkeznek a fogyasztás növekedésének lassulásában, majd csökkenésében, ettől nem fordul meg ez a hangulat; ellenkezőleg, önpusztító módon tovább erősödik: az emberek még türelmetlenebbé válnak, még kevésbé hajlandóak áldozatra.¹⁴

Hogyan érvényesül a magyar fejlődés fő jellegzetességei közötti összefüggés, azaz hogyan függ össze a transzformáció fokozatossága, az igen erősen a "ma" javára hajló időpreferencia és a politikai nyugalom óhajta? A fokozatosság érdekében szükséges kiegyezésekhez, a konfrontációk elkerüléséhez vonzó politikát kell folytatni. A politikus nem vállalja a népszerűtlen "nadrágszjímegszorító" programok meghirdetését. A Ceaucescurezsím kegyetlen repressziót alkalmazott; ez tette lehetővé számára, hogy visszafizesse a korábban keletkezett adósságot a lakosság súlyos nélkülözései árán is. A Kádárrezsím "puha diktatúrája" uralmának utolsó egykét évtizedében tartózkodott az elnyomás brutális eszközeitől; többek között ezért kellett népszerűsködő gazdaságpolitikát folytatnia.

Ugyanezzel a makrogazdasági dilemmával álltak szemben a demokratikusan megválasztott parlamentek és kormányok. Lengyelországban és Csehszlovákiában a hatalomra került új politikuskok úgy ítélték meg: ez az az eufórikus történelmi pillanat, amikor a lakosság kész meghozni a nagy áldozatot. Most kell az alkalmat megragadni arra, hogy kedvezőbb makrogazdasági arányok alakuljanak ki.¹⁵ A magyar kormányzat azonban nem volt kész erre. Miért? Lehet, hogy politikai realitásérzék vezette. Azt konstataálta, hogy a magyar lakosság, amely korábban már hozzászokott a represszió enyhüléséhez és természetesnek érezte a szabadságjogok kiterjesztését, nem tanúsított különösebb eufóriát a politikai fordulat láttán, hanem azt inkább csak csendes megelégedéssel vette tudomásul. De az is lehet, hogy az új kormány magatartásában érvényesült a régi reflex (amely persze egyáltalán nem idegen a parlamenti demokrácia szokványpolitikáinak beidegződéseitől): nem kell vállalni semmi olyat, ami népszerűtlen, és ami netán tömegtiltakozást váltana ki. Mindenesetre a kormány mereven elzárkózott a sokkterápia, a radikális stabilizációs műtét, a "nadrágszjímegszorító" takarékosági program minden változatától, s folytatta a fogyasztásmaksimalizáló (pontosabban fogyasztáscsökkenést minimalizáló) politikát. A 7. táblázat a reálbérek alakulásán mutatja be, milyen lényeges eltérés volt egyfelől Csehszlovákia, illetve Csehország és Szlovákia, valamint Lengyelország és Szlovénia, másfelől a fokozatosságot érvényesítő Magyarország között. Ma sem tudok elzárkózni a gondolattól: az első demokratikus magyar kormány 1990ben egy soha vissza nem térő történelmi helyzetet mulasztott el.¹⁶

**Reálbérek nemzetközi összehasonlítása
(1990-1993)**

Ország	Reálbérek (változás az előző évhez képest, százalék)				1993/1989 (százalék)
	1990	1991	1992	1993	
Csehország	-5,4	-23,7	10,1	4,1	82,7
Magyarország*	-3,5	-6,8	-1,5	-4,0	85,0
Lengyelország	-24,4	-0,3	-2,7	-1,8	72,0
Szlovákia	-5,9	-25,6	8,9	-3,9	73,3
Szlovénia	-26,5	-15,1	-2,8	16,0	70,4

* 1990-ig csak munkás-alkalmazotti körre vonatkoztatott reálbér, 1991-től a mezőgazdasági szövetkezetekben dolgozók reálbérével együtt.

Forrás: 1990-1993: *ÚN* [1994a] 79. o. és [1994b] 41. o.; Magyarország, 1990-1993: *KSH* [1994b] 11. o.; Csehország és Szlovákia, 1990-1991: *World Economy Research Institute, Warsaw School of Economics* [1994] 37. o.

Azóta még egy nagy történelmi alkalom kínálkozott. 1994ben a szocialista párt elsöprő erejű választási győzelmet aratott. Koalíciós partnerével, a radikális reformokat támogatni kész liberálisokkal együtt 72 százalékos többsége van a parlamentben. A "jelen-jövő" dilemma az új kormány hatalomra kerülésekor élesebben vetődött fel, mint valaha. Közismert hüvelykujjszabálya a parlamenti demokráciának: ha egy kormány népszerűtlen intézkedésekre kényszerül, tegye azt a parlamenti ciklus kezdetén. Mire a választásokra sor kerül, a szavazók már elfelejtették. Sőt, az is lehet, hogy akkorra már kezdik éreztetni pozitív hatásukat az évekkel azelőtt hozott szigorú intézkedések. Ez persze nem volt olyan drámaian nagy történelmi lehetőség, mint 1990, a demokratikus fordulat ideje; ez csak amolyan normális parlamenti cikluskezdesi esély volt. Mindenesetre megállapítható: az új kormány elszalasztotta ezt az esélyt, és kilenc hónapon át inkább csak tétovázott. A koalíció vezető pártja, az egykori kommunista párt reformszárnyából kifejlődött szocialista párt ez esetben nem tett mást, mint folytatta az előd berögződött tradícióját. Az újabb áldozathozatal elől elzárkózó szakszervezeti és pártemberek és a szigorúbb gazdaságpolitikára kész radikálisabb közigazdász reformerek közötti kötélhúzás hónapokon át az előbbi csoportnak tett engedményekkel végződött. A korábbiakhoz hasonlóan folytatódott a "keresztülevickélés" gazdaságpolitikája.

Óhatatlanul felmerülnek a populizmussal való analógiák.¹⁷ A fentiekben leírt gazdaságpolitika - a gazdaságfejlesztés hosszú távú érdekeinek alárendelése a politikai népszerűség követelményeinek, az egyoldalú életszínvonalorientáció - kétségkívül rokonságot mutat a populizmussal. Mégsem érezném találónak, ha egyszerűen a populizmus keleteurópai válfajának tekintenénk. A latinamerikai populizmus (és a korábbi európai populista áramlatok) agresszív demagógiával élnek, gazdaságpolitikájukat elszabadult felelőtlenség jellemzi. Az a gazdaságpolitika, amelyet a magyar fejlődés évtizedeken át ható jellegzetességeként leírtam, ennél kevésbé elrugaszkodó. Nem demagóg, inkább óvatoskodó, ismételten megpróbál kompromisszumot kötni a lakosság életszínvonal-követelése és a közgazdaságilag indokolt, hosszabb távra előrelátó makrogazdasági követelmények között. Annyi azonban elmondható: a populizmushoz hasonló vonások állandó jelleggel épültek be a gazdaságpolitikába,¹⁸ a populizmusra való hajlam állandóan kísért, s erősen befolyásolja a politikai döntéshozókat.

Redisztribúció és paternalizmus

Az előző alfejezet aggregált kategóriákban vizsgálta a gazdaságpolitika prioritásait, és elsősorban a "fogyasztás versus társadalmi adósság" kérdésre összpontosította a figyelmet. Most vizsgáljuk meg, milyen redisztributív folyamatok szabályozzák a fogyasztást.

A 8. táblázat jelzi, hogy Magyarországon a jövedelmeken belül mind inkább csökken a munkával szerzett jövedelmek részaránya, s mind inkább nő azoknak a jövedelmeknek a részaránya, amelyek az állami és társadalombiztosítási redisztribúció révén kerülnek a háztartás kezébe.

A lakosság jövedelme fő jövedelemforrások szerint Magyarországon
(a lakosság összes jövedelmének százalékában, 1960–1992)

Év	Munkából származó jövedelem	Társadalmi jövedelem			Egyéb forrásból származó jövedelem
		pénzübeli	természeti	együtt	
1960	80,4	7,0	11,4	18,4	1,2
1970	76,1	11,3	11,3	22,6	1,3
1975	71,5	15,5	11,7	27,2	1,3
1980	68,0	18,9	13,1	32,0	0,1
1985	65,6	19,9	14,1	34,0	0,4
1990	58,1	22,6	16,6	39,2	2,7
1992	52,8	25,0	16,4	41,4	5,8

Forrás: 1960: KSH [1971] 387. o.; 1970 és 1975: KSH [1981] 356. o.; 1980 és 1985: KSH [1986] 240. o.; 1990 és 1992: KSH [1994a] 30. o.

A 9. táblázat egy másik metszetet mutat be. LINDBECK [1990] tanulmánya felhívta a figyelmet arra, hogy a svéd gazdaságban veszélyes tendencia mutatkozik: az összes foglalkoztatott körén belül gyorsan csökken azok részaránya, akiknek jövedelme a piacról ered, és nő azok részaránya, akiknek jövedelme az állami költségvetésből származik. Összehasonlításként összeállítottuk az 1993. évre vonatkozó magyar adatokat. Az eredmény meglehetősen meglepetésszerű: a magyar arány, 1:1,65 messze felülmúlja azt a svéd 1:1,32 arányt, amelyet Lindbeck fenyegetőnek talált. A "piacról élőknek" és az "állami költségvetésből élőknek" Magyarországon kialakult arányát még abban az országban sem érték el, amelyben az érett piacgazdaságok közül legmesszebbre ment az állami és társadalombiztosítási redistribúció.

A piaci és a nem piaci szférában résztvevők száma Magyarországon és Svédországban
(ezer fő)

Tevékenység	Svédország		Magyarország
	1970	1989	1993
1. Közigazgatás és közszolgáltatások	806	1427	875
2. Nyugdíjasok	1135	1899	2647
3. Munkanélküliek	59	62	694
4. Munkaerő-piaci programban érintettek	69	144	54
5. Táppénzen lévők	264	317	150
6. Gyermekgondozási szabadságon lévők	28	126	262
7. 1–6. összesen	2361	3975	4682
8. Piaci szektorban foglalkoztatottak	3106	3020	2842
9. 7./8.	0,76	1,32	1,65

Megjegyzések: 1. sor: Magyarországra vonatkozóan a költségvetési szervek aktív keresői. 2. sor: az adat magában foglalja mind az öregségi nyugdíjasokat, mind pedig az egyéb jogcímenen nyugdíjban részesülőket; Magyarország esetében a nyugdíjasok száma nem tartalmazza a foglalkoztatott nyugdíjasokat (1993-ban 223 ezer fő); ők nem szerepelnek sem a piaci, sem pedig a nem piaci szférában dolgozók között. 3. sor: Magyarország esetében regisztrált munkanélküliek száma. 4. sor: Magyarországra vonatkozóan az adat az átképzésben és a közhasznú foglalkoztatásban résztvevőket adja meg. 5. sor: Magyarországra vonatkozóan az alkalmazásban állók és ipari szövetkezeti tagok táppénzen lévő dolgozóinak arányát (5,1 százalék) vetítettük ki a piaci szféra aktív keresőire. A költségvetési szektorban dolgozók közül táppénzen lévők nem szerepelnek a táppénzesek között, elkerülendő a halmozódást. A piaci szféra aktív keresőinek táblázatban szereplő számában nem szerepelnek a piaci szféra aktív keresői közül táppénzen lévők. 8. sor: tartalmazza az állami vállalatokat és a kommunális létesítményeket is.

Forrás: Svédország, Lindbeck [1990] 23. o. Magyarország, 1. és 2. sor: KSH [1994b] 14. és 54. o.; 3. és 4. sor: Munkügyi Kutatóintézet [1994] 45. o.; 5. sor: KSH [1994b] 54. o. és [1994d] 22. o.; 6. és 8. sor: KSH [1994b] 54. o.

A második alfejezetben szó volt a gazdaságpolitika defenzív korszakáról, amikor az életszínvonal süllyedését próbálja fékezni. Nos, ez a defenzíva nem a reálbérekre irányult, amely körülbelül azonos

mértékben csökkent, mint a termelés. (Lásd a 3. táblázatot.) Viszont, miközben az ország gazdasági helyzete egyre romlott, mind inkább kiterjedt a transzferek rendszere. Sokkal átfogóbbá váltak a családsegítő pótlékok, nagyvonalúakká szélesedtek - legalábbis a jogosultság időtartamát tekintve - az anyasági járulékok. A Magyarországon bevezetett munkanélküliségilyrendszer kiterjedtebb jogosultságokat biztosított, mint számos fejlett piacgazdaságban. A magyarországi jóléti kiadásoknak a GDPhez viszonyított részaránya messze felülmúlja az OECD-átlagot.¹⁹

Egy korábbi írásomban bevezetett kifejezéssel élve: Magyarország koraszülött jóléti állammá vált.²⁰ Azok az országok, amelyekben igen magas a jóléti kiadások aránya, gazdasági fejlettségben sokszorosan felülmúlják Magyarországot.²¹ Miért vállalkozott Magyarország arra, hogy teherbíró képességén felül finanszírozza az állami jóléti transzfereket? A mindenkori kormányzat számára igen fontos volt, hogy megnyugtassa az embereket. A paternalista redisztribúció kétségkívül nyugtatólag hat; számottevő részben kompenzálja a piaci szektorban legálisan szerzett reálbér csökkenését és bizonytalanságát.

Külön kiemelem az utolsó szót: a bizonytalanság problémáját. Magyarországnak nemcsak az volt a jellegzetessége az utolsó kéthárom évtizedben, hogy a *fogyasztás* kapott nagyobb súlyt a gazdaságpolitika prioritásai között, hanem ehhez hasonló nagy súllyal érvényesült a társadalmi-gazdasági *biztonság* követelménye is. Párhuzamosan épült ki a bizonytalanságot növelő piacgazdaság és a bizonytalanságot csökkentő redisztributívpaternalista rendszer.²² A változásoknak ez az iránya egyébként inkább összhangban volt az uralkodó szocialista ideológiával, valamint a vezető csoport hatalmi törekvéseivel, mintha a háztartás saját rendelkezésére bocsátottak volna magasabb jövedelmet. Így ugyanis a központi döntést hozók hatáskörében maradt annak eldöntése, kik, mikor és milyen mértékben részesüljenek a redisztributív transzferekből.

A fentiekben leírt arányeltolódás nem előrelátó, hosszú távú kormányzati program keretében jött létre, hanem rögtönözve, egymással rivalizáló disztributív követelések hatására. Hol ez a csoport, hol amaz a réteg vagy szakma követelt magának többet, vagy legalábbis küzdött saját szerzett jogainak megcsonkítása ellen. Ezt tette minden minisztérium, a bürokrácia minden hivatala. Ezt tette minden szakszervezet és egyéb érdekvédelmi szervezet. Ezt tették saját körzetük védelmében az országgyűlési képviselők és a párttisztviselők. Sok zúgolódó csoportot azzal lehetett elcsitítani, hogy olyan új törvényes kötelezettséget vállalt az állam, amelyet nemcsak a soron következő évben, hanem a jövőben mindig be kell majd tartani. Sok esetben a költségvetési korlát újbóli felpuhításával szerelték le az elégedetlenkedőket: fiskális juttatással vagy puha bankkölcsönrel mentették ki a pénzügyi válságból a csődbe ment vállalatot, bankot vagy helyi önkormányzatot.

Az elégedetlenség *disztributív csitítása* a gazdaságban mutatkozó pénzügyi egyensúlyzavarok és feszültségek egyik fő magyarázó tényezője.²³ A jóléti kiadások feltornászása olyan szintre, amelyet az adóbevételek nem képesek fedezni, növeli az államháztartási deficitet; hasonló hatást gyakorol a bajba került vállalatok, bankok és önkormányzatok kiségitése állami támogatással a munkahelyek megőrzése kedvéért. Inflációt gerjeszt a bérek fellazítása, a költségvetési korlát felpuhítása puha hitelezés révén, s persze a költségvetési deficit monetizálása, azaz a központi bank által történő finanszírozása. A folyó fizetési mérleg hiányához hozzájárul a külső adósságszolgálat növekvő terhe; ennek összefüggését a gazdaságpolitika egyoldalú fogyasztásorientációjával az előző alfejezet tárgyalta.

Fennáll az ellenkező irányú összefüggés is. Ha már egyszer kialakultak a pénzügyi egyensúlyzavarok, akkor az a kormányzati politika, amelyet a "fogyasztásvédelem", a paternalista állami gondoskodás és a disztributív csillapítás jellemzett, képtelen volt rászánni magát a szükséges drasztikus megszorító intézkedésekre.²⁴ Ebben is folytonosság mutatkozott az 1990-es fordulat után, egészen 1995. március 12-ig.²⁵

A redisztribúció fokozatos kiterjesztése, a sok kis engedmény egymást követő, sorozatos "odadobása"

is oda vezetett, hogy megvalósuljon "a gradualizmus, magyar módra". A változások szétaprózva, egymás mellett és az időben egymást követve, kis lépésekben mentek végbe. Mindez megóvta a politikai szférát is a traumatikus megrázkódtatásoktól, hozzájárult az aránylag nyugodt politikai légkörhöz.

Letérés a korábbi útról: Az 1995. tavaszi stabilizációs program

1995. március 12-én a magyar kormány stabilizációs programot hirdetett meg. A jelen tanulmányban nem törekszem arra, hogy közgazdasági szempontból elemezzem a programot.²⁶ Ezt a kérdést is kizárólag politikai gazdaságtani megközelítésben vizsgálom, azaz a politika és a gazdaságpolitika kölcsönhatását elemzem. Emlékeztetőül összefoglalom a program fő elemeit.²⁷

1. Azonnal számottevő leértékelést hajtottak végre, továbbá bevezették az előre bejelentett árfolyamleértékelési rendszert. Jelentős felárat vetettek ki az importra.
2. Előírták a költségvetési kiadások, köztük egyes jóléti kiadások csökkentését.
3. A kormány el akarta érni a reálbérek erőteljes csökkentését. Ezért szigorú határokat szabott a költségvetési szektor által fizetett jövedelmeknek és az állami vállalatok béreinek. Feltételezte, hogy ez visszatartja majd a nominálbérek növekedését a magánszektorban is.

A tanulmány írásának befejeztekor megtörténtek az első gyakorlati lépések a stabilizációs program végrehajtására. Korai lenne még azt értékelni, mennyire lesz következetes a kormány a meghirdetett politikához, mennyire sikerül azt megvalósítani és meghozza-e a kidolgozói által várt eredményeket. A tanulmány többi része egy húszharminc éves időszak általános vonásait elemzi; aránytalan és elhamarkodott vállalkozás lenne hasonló mélységben vizsgálni néhány hónap tapasztalatait. A program pusztán meghirdetése is jelentős fejlemény. Éles és nyílt szakítás azzal a négy fő vonással, amely a reformfolyamat és a rendszerváltás eddigi útját jellemezte.

1. A fogyasztás prioritása helyébe a súlyosan megbomlott makrogazdasági egyensúly helyreállításának prioritása lépett, annak érdekében, hogy megteremtődjenek a tartós növekedés és ezzel együtt egy későbbi időszakban a fogyasztásnövekedés feltételei. A fogyasztás visszaesését elhárító defenzívát felfüggesztették. Hirtelen változást hajtottak végre a gazdaságpolitika időpreferenciájában. Eddig a jelen kedvéért feláldozták a jövőt; most a jelentől követelnek áldozatot a jövő érdekében. Eddig a mai fogyasztás érdekében (a fogyasztáscsökkenés lassítása, esetleg stagnálása vagy enyhe emelése érdekében) vállalták a társadalmi adósság felhalmozódását, most a társadalmi adósság további felhalmozódásának megállítása kedvéért vállalták a mai fogyasztás csökkentését.²⁸

2. A paternalista jellegű állami jóléti transzferek és jogosultságok 1995. március 12-ig tabunak minősültek; egyetlen politikai erő sem vállalkozott arra, hogy csökkentésüket konkrétan javasolja. Most fordulat következett be; annak demonstrálása, hogy jogosultságokat nemcsak adni lehet, de vissza is lehet őket vonni.

3. Ellentétben a korábbi évtizedekre jellemző fokozatossággal, vontatottsággal, a kis lépések politikájával, itt most drámai hirtelenséggel vezettek be egy traumatikus hatású intézkedéscsomagot. Igaz, ez jóval kevésbé átfogó program, mint a korábbi évek lengyel, cseh vagy orosz sokkterápiája; a különbséget részben indokolja, hogy Magyarországon 1995-ben más a helyzet, mint amilyen az akkori lengyel, cseh vagy orosz volt. Mégis, fennáll bizonyos mértékű hasonlóság: a folytonosság megszakítása, a hirtelen fordulat, a megrázkódtatás.

4. A stabilizációs csomag egyszerűen véget vetett a politikai nyugalomnak. Senki sem ártatja magát azzal, hogy a márciusi intézkedéseket konszenzus támogatná. Ellenkezőleg, a legkülönbözőbb érdekcsoportok és politikai körök fogadták jó esetben kételkedve vagy kritikusan, rossz esetben éles tiltakozással.

Miért habozott az 1994 júliusában hatalomra került kormány kilenc hónapig?²⁹ A válaszhoz vissza kell térnünk a legutóbbi, 1994. májusi magyar választási eredményekhez, és azt a kérdést kell feltennünk: kik és miért szavaztak a választásban győztes szocialista pártra?³⁰ És miért szenvedett el súlyos választási vereséget az a koalíció, amelynek nagy parlamenti többsége volt négy évvel korábban? Csupán néhány tényezőt emelek ki. Az egyik indíték kétségkívül negatív jellegű volt: a választók nagy része a rossz gazdasági helyzet miatt egyszerűen az addig hatalmon volt kormánykoalíció *ellen* akart szavazni. Közrejátszott az is, hogy sok kormányfő arrogáns hangon beszélt - a szocialistáktól szerényebb, inkább plebejus magatartást vártak. Az addig hatalmon volt politikusok közül jó néhányan amatőrök voltak a kormányzásban - az állami és gazdasági vezetésben gyakorlott szocialistáktól több szaktudást reméltek.

Az MSZP választói háttére igen heterogén volt. Nagy számban sorakoztak fel mögötte a munkavállalók, főképpen (bár nem kizárólagosan) a fizikai munkások. Nagy tömegben szavaztak rá a nyugdíjasok. Támogatást kapott sok értelmiségitől vagy szociáldemokrata meggyőződés alapján, vagy mert taszították őket az előző kormányzat idején kibontakozott nacionalista, antiszemita, a Horthy-rezsimet rehabilitáló megnyilvánulások. A támogatók sorában volt sok vállalkozó és menedzser is, akik nem is olyan régen vonultak át a pártnömenklatúrából a piacgazdaság üzleti világába, de azért megmaradtak a kapcsolataik a régi társaikkal. Ez a korántsem teljes felsorolás is jelzi, hogy a párt választótáborát olyan csoportokból áll, amelyek között nem csak egyetértés áll fenn, hanem amelyeket erős érdekkonfliktusok állíthatnak szembe egymással.

A szocialista párt választási propagandája ambivalens volt. Technokrata szakemberei igyekeztek becsületesen felhívni a választók figyelmét arra, hogy az ország nehéz helyzetben van, és csodák nem várhatók. De a párttagok egyegy elszólása mégiscsak azt engedte sejtetni, hogy a szocialista párt az élet gyors javulását ígéri. S ami ennél is fontosabb, akár ígérték a választóknak, akár nem, sokan abban a reményben szavaztak a szocialista pártra, hogy az szocialista eszmények alapján áll. "Baloldali" lesz; nem a gazdagok, hanem a szegények pártjára áll majd; gyorsan hozzálát a munkások, a nélkülözők, a nyugdíjasok életkörülményeinek javításához. Azt remélték, hogy megvédi az állami paternalista gondoskodás rendszerét, sőt talán visszahozza a teljes foglalkoztatást és a munkahely biztonságát is. Számos más poszt-szocialista országban is hasonló várakozások juttatták választási győzelemhez a kommunista pártokból kinőtt szocialistaszociáldemokrata pártokat. Érthető, hogy Magyarországon még inkább ezt várták, hiszen a magyar reformszocializmus ment el a legmesszebbre az anyagi jólét és a szociális biztonság értékeinek a szolgálatában.

A választások után a szocialista párt koalícióra lépett a Szabad Demokraták Szövetségével. Ennek történeti gyökerei az egykori ellenzéki mozgalomig nyúlnak vissza. A történelem groteszk fintora, hogy az ellenzék és utódai, illetve az őket zaklatók és azok utódai most azonos kabinetben ülnek és együtt szavaznak. A párt a makrogazdasági egyensúly radikális helyreállítását szorgalmazta az elmúlt két évben; ezt nyíltan hirdette a választások során is. Nem titkolta, hogy az országnak nagy gazdasági nehézségei vannak, s hogy áldozatokkal járó megszorító intézkedésekre lesz szükség. Eszméi elsősorban az európai liberális gondolatokat foglalják magukban, de a párt híveinek egy részétől nem idegenek a szociáldemokrata elvek sem.³¹

A két pártból alakult koalícióé a parlamenti mandátumok 72 százaléka. Ez ahhoz is elég, hogy a kétharmados többséget igénylő törvények esetében is megszavazzák a kormány javaslatát. Ha csupán a pártok mandátumainak számarányait nézzük, akkor azt hihetnénk: a koalíciós pártok mindent azonnal keresztülvihetnek a parlamentben, amire csak elhatározzák magukat. Ám éppen ezzel, a kormány elszántságával, a két párt közötti egyetértéssel, és mindenekelőtt a szocialista párton belüli egységgel volt probléma a választást követő kilenc hónapon át - s ezzel visszajutottunk a stabilizáció kérdéséhez.

Nyilvánvaló az elmondottakból: a szocialista pártnak nem volt mandátuma a választóitól egy súlyos megszorításokkal járó stabilizációs programra. A szocialista politikusok jó része megpróbált a korábban berögződött viselkedési rutin szerint kitérni a feladat elől. Nem mert szembeállni a

választóival. A szocialista párton belüli tanácskozásokon, a szakszervezetekkel folytatott tárgyalásokon nem egyszerűen megosztottság mutatkozott, hanem egy radikális stabilizációs program ellenfelei erősebbnek látszódtak, mint a hívei. Hónapokon át habozás, mellébeszélés és szinte teljes tehetetlenség jellemezte a kormányt a gazdaságpolitika alapkérdéseiben.

A kormányzat végül is úgy ítélte meg: nincs helye további halasztásnak; el kell kezdeni fizetni a számlát azért a többletfogyasztásért, amelyet a korábbi nemzedékek élveztek. Felmerül a kérdés: miért csak 1995 márciusában? És miért éppen akkor? Miért nem próbálkozott tovább a mai vezetés a "keresztülevickélés" folytatásával? Nem ismerem a politikai processzus kulisszatitkait, ezért csak hipotéziseket körvonalazhatok. Talán a nyugtalanító gazdasági statisztikák hatottak kijózanítólag. Hogy csak egyet említsek ezek közül: Magyarország folyó fizetési mérlegének deficitje egyenlő volt 1993ban a GDP 9 százalékával; majd 1994ben, a javulási remények ellenére a GDP 9,5 százalékára nőtt. Talán a mexikói események okoztak rémületet. Igaz, a magyar helyzet sok tekintetben kedvezőbb, például abban, hogy a magyar adósságállomány nagy része hosszú lejáratú hitelekből áll. Mégis, egy látszólag jól fejlődő ország pénzügyi helyzetének hirtelen megingása félelmet kelthetett a magyar vezetők körében. Végül még egy tényező: a Magyarországról alkotott külföldi vélemény mind negatívabbá vált. Amíg csak az IMFFel állt vitában a magyar gazdasági vezetés, még arra gondolhatott: itt csak a szokásos polémia folyik a szigorkodó IMF és a nehézségekkel küzdő kis ország között. De azután szaporodni kezdtek az elmarasztaló ítéletek a nemzetközi pénzügyi sajtóban, a tekintélyes hitelminősítő intézetek és a külföldi nagy magánbankok elemzéseiben és más országok vezető politikusaival folytatott személyes beszélgetésekben. Magyarország, KeletEurópa "mintatanulója" mind gyakrabban hozott haza rossz bizonyítványt. Mindez együttvéve, s talán egyéb tényezők is oda vezettek, hogy a magyar politikai irányítás hirtelen fordulatot tett, és rászánta magát az igen szigorú és igen népszerűtlen program meghirdetésére. A konfliktuskerülés évtizedei után vállalta, hogy szembenéz az elkerülhetetlen tömegfelzúdulással.

Amikor azután elkezdte az akciót, azt szinte puccsszerűen tette; a március 12-i bejelentés nem ment először keresztül a szocialista párt szélesebb fórumain, nem kérték ki előzetesen sem a parlamenti szocialista frakció, sem a párttal szimpatizáló szakszervezetek egyetértését, nem tanácskozták meg az állami bürokrácia szociálpolitikai szakembereivel. Szemük előtt lebegtek a korábbi meddő tárgyalások; egyszerűen kész helyzet elé akarták állítani saját híveiket.

Milyen politikai hátvédre számíthat a program? Bizonyos fokig támaszkodhat a technokratikus szakértői csoportokra, továbbá a közvéleményt formáló liberális értelmiség egy részére. Támogatást remélhet a vállalkozói rétegtől, amely nagyjában egészében egyetért a programmal, bár sok fenntartással és kritikával, feltéve, hogy az megnyitja az utat a növekedéshez, amelytől több és biztosabb jövedelmet vár. Ha nem is támogatást, de legalább toleranciát remélhet azoktól a munkavállalóktól, akik fellendülő ágazatokban és vállalatokban dolgoznak; olyan munkahelyeken, ahol már túljutottak a felesleges munkaerő leépítésén; akik tehát most nem érznek közvetlen érdeksérelmet. Elegetdől-e ez a támogatás vagy csendes tűrés?

A tárgyilagos elemző nem adhat más választ erre a sorsdöntő kérdésre, mint ezt: nem biztos. Az első hét hónap hozott már biztató kezdeti eredményeket fontos *makrogazdasági* mutatókban: a költségvetés havi hiánya csökkent, az infláció az első áremelkedési hullám után ismét lassult, a fizetési mérleg havi deficitje lényegesen csökkent. Ez azonban csupa olyan jel, amit inkább csak a közgazdasági szakemberek becsülnek meg, a lakosság életében nem érzékelődik. Őket máris sújtja a reálbérek csökkenése, és elkeserednek a redistributív juttatások egy részének csökkentése miatt. A program *politikai és társadalmi* visszhangja széles körben visszautasító. Sorra tiltakoznak különböző szakmai csoportok és érdekképviselők. Nemcsak a parlamenti és parlamenten kívüli ellenzék támadja élesen a programot, hanem a kormányzó párt sorain belül is sok a felzúdulás és éles kritika. Az Alkotmánybíróság a stabilizációs törvény számos lényeges elemét megsemmisítette.

A bírálat és tiltakozás sokféle árnyalatával találkozunk. Van, aki inkább csak a megvalósítás részleteit és főként a meghirdetés módját tartja helytelennek. Nincs meggyőzve arról, hogy a "csomag" összeállításakor kellőképpen mérlegelték, hány milliárd forint költségvetési megtakarítás mekkora

tömegtiltakozást "ér meg". Sokan azért haragosak, mert a kormány nem magyarázta meg türelmesen és meggyőzően, miért szükségesek az intézkedések. A megszorító intézkedések közlése sokszor rideg, embertelen. A szocialista párt vezető rétegében és a hozzájuk közelálló, velük sok szálon összefonódó szakszervezeti bürokrácia köreiből felzúdultak amiatt, hogy szinte puccszerűen került sor a nagy horderejű intézkedésekre és követelik az előzetes beleszólás jogát.

Nyitva marad a kérdés: ugyanilyen intenzív lenne a visszautasítás, ha a bírálók által felvetett hibákat a részletekben és a lakossággal való kommunikációban nem követik el - de azért a lényeg, a megszorítás, a paternalista jóléti kiadások lefaragásának megkezdése mégis megvalósul? A válasz erre a kérdésre annál is inkább perdöntően fontos, mert tulajdonképpen még csak a program kezdeténél tart az ország. A húszharminc év alatt felhalmozódott makrogazdasági feszültségek feloldása nem olyan feladat, amelyet egyetlen energikus akcióval néhány hónap alatt meg lehetne oldani. Az állandóan újratermelődő fizetésimérleghiányt és költségvetési hiányt előidéző mélyebb aránytalanságok tartós helyrehozása, az adósságállomány csökkentése, a infláció tartós és lényeges lelassítása, a jóléti szektor átfogó reformja - megannyi teendő, amely éveket vesz igénybe, és még sokaktól sokszor fog áldozatokat követelni.

Felerősödike a tömegtiltakozás, s elvezete átfogó, hosszan tartó sztrájkmozgalmakig és nagy utcai tömegdemonstrációkig, amelyek alááshatják a stabilizáció gazdasági eredményeit? Vagy valamelyest lecsillapodik a hangulat; hozzászoknake az emberek az új helyzethez? Lehetséges, hogy a társadalom számottevő része belátja az intézkedések közgazdasági szükségességét, vagy legalább éles tiltakozás nélkül eltűri azokat? Ezekkel a kérdőjelekkel zárom le a stabilizációs program politikai hátterével kapcsolatos első fejtegetéseket. A tanulmány utolsó fejezete még visszatér ezekre a kérdésekre.

(A cikk második, befejező részét folyóiratunk 1996. januári száma közli. A szerző elemezni fogja a tulajdonviszonyok és az intézmények fokozatos átalakulását, majd néhány összefoglaló megjegyzést fűz a magyar fejlődéshez a politikai gazdaságtan és a politikai filozófia szemszögéből.)

Hivatkozások

ÁGH ATTILA [1995]: A magyar politika jövője. *Mozgó Világ*, 2. sz., 17-28. o.

ANDORKA RUDOLF [1994]: Elégedetlenség, elidegenedés, anómia. Megjelent: Társadalmi átalakulás: 1992-1994. Jelentés a Magyar Háztartás Panel III. hullámának eredményeiről. Szerk.: *Tóth István György*. Magyar Háztartás Panel, Műhelytanulmányok, No. 5, BKE, KSH, TÁRKI, Budapest, december, 83-90. o.

BOZÓKI ANDRÁS [1994]: Vázlat három populizmusról: Egyesült Államok, Argentína és Magyarország. *Politikatudományi Szemle*, 3. sz., 33-68. o.

BOZÓKI ANDRÁS-KOVÁCS ÉVA [1991]: A politikai pártok megnyilvánulásai a sajtóban a taxisblokádnál idején. *Szociológiai Szemle*, 1. sz., 109-126. o.

BOZÓKI ANDRÁS-SÜKÖSD MIKLÓS [1992]: Civil társadalom és populizmus a kelet-európai demokratikus átmenetekben. *Mozgó Világ*, 18. évf., 8. sz., 100-112. o.

CSABA LÁSZLÓ [1995]: Gazdaságstratégia helyett konjunktúrapolitika. *Külgazdaság*, 39. évf., 3. sz., 36-46. o.

DORNBUSCH, R.-EDWARDS, S. [1990]: The Macroeconomics of Populism in Latin America. *Journal of Development Economics*, 32. évf., 2. sz., 247-277. o.

ERDŐS TIBOR [1994]: A tartós gazdasági növekedés realitásai és akadályai. *Közgazdasági Szemle*, 6. sz., 463-477. o.

FERGE ZSUZSA [1994]: Szabadság és biztonság. *Esély*, 5. sz., 2-24. o.

GAZSÓ FERENC-STUMPF ISTVÁN [1995]: Pártok és szavazóbázisok két választás után. *Társadalmi Szemle*, 6. sz., 3-17. o.

GOMBÁR CSABA [1995]: Száz nap, vagy amit akartok. Megjelent: *Kérdőjelek: a magyar kormány 1994-1995*. Szerk.: *Gombár Csaba, Hankiss Elemér, Lengyel László és Várnai Györgyi*. Korridor Politikai Kutatások Központja, Budapest, 235-259. o.

GRESKOVITS BÉLA [1994]: A tiltakozás és türelem politikai gazdaságtanáról. LatinAmerika és KözépKeletEurópa átalakulásának tapasztalatai alapján. Kézirat, KözépEurópai Egyetem, Politikai Tudományok Tanszéke, Budapest.

HAGGARD, S.-KAUFMAN, R. R. [1992]: The Political Economy of Inflation and Stabilization in MiddleIncome Countries. Megjelent: *The Politics of Economic Adjustment*. Szerk.: *S. Haggard - R. R. Kaufman*. Princeton University Press, Princeton, 271-315. o.

HAUSNER, J. [1992]: Populist Threat in Transformation of Socialist Society. *Economic and Social Policy*, No. 29, Friedrich Ebert Foundation in Poland, Varsó, december.

KAUFMAN, R. R.-STALLINGS, B. [1991]: The Political Economy of Latin American Populism. Megjelent: *The Macroeconomics of Populism in Latin America*. Szerk.: *R. Dornbusch és S. Edwards*. The University of Chicago Press, Chicago és London, 15-34. o.

KÉRI LÁSZLÓ [1994]: Mari néni, a száz nap, meg az egyszerû nép. *Népszabadság*, október 24., 13. o.

KIS JÁNOS [1994]: Veszélyből esély - Kis János a koalícióról. 168 óra, június 14, 7. o.

KORNAI JÁNOS [1972]: Erőltetett vagy harmonikus növekedés. Akadémiai Kiadó, Budapest.

KORNAI JÁNOS [1989]: Indulatos röpirat a gazdasági átmenet ügyében. HVG Kiadó, Budapest.

KORNAI JÁNOS [1994]: A legfontosabb: A tartós növekedés. A makrogazdasági feszültségekről és a kormány gazdaságpolitikájáról. *Népszabadság*, augusztus 29. és szeptember 2. között öt folytatásban megjelent cikksorozat.

KORNAI JÁNOS [1995a]: Meredek út. Szabó László Zsolt beszélgetése Kornai Jánossal. *Kritika*, 6. sz., 3-6. o.

KORNAI JÁNOS [1995b]: A magyar gazdaságpolitika dilemmái. *Közgazdasági Szemle*, 7-8. sz., 633-649. o.

KOWALIK, T. [1992]: Can Poland Afford a Swedish Model? Social Contract as the Basis for Systemic Transformation. A "PostSocialism: Problems and Prospects" című konferencián elhangzott előadás. Ambleside, Cumbria, július 3-6.

KÖRÖSÉNYI ANDRÁS [1995]: Kényszerkoalíció vagy természetes szövetség. Megjelent: *Kérdőjelek: a magyar kormány 1994-1995*. Szerk.: *Gombár Csaba, Hankiss Elemér, Lengyel László és Várnai Györgyi*. Korridor Politikai Kutatások Központja, Budapest, 260-280. o.

KÖVES ANDRÁS [1995]: Egy alternatív gazdaságpolitika szükségessége és lehetősége. *Külgazdaság*, 6. sz., 4-17. o.

- KSH [1971]: Statisztikai évkönyv 1970. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- KSH [1981]: Statisztikai évkönyv 1980. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- KSH [1986]: Statisztikai évkönyv 1985. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- KSH [1989]: Tudományos kutatás és kísérleti fejlesztés 1988. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- KSH [1994a]: Magyar statisztikai zsebkönyv 1993. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- KSH [1994b]: Magyar statisztikai évkönyv 1993. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- KSH [1994c]: Lakásstatisztikai évkönyv 1993. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- KSH [1994d]: Statisztikai Havi Közlemények, 1. sz. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- KSH [1994e]: Tudományos kutatás és kísérleti fejlesztés 1993. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- KSH [1995]: Magyar statisztikai zsebkönyv 1994. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- KRUGMAN, P. [1994]: *Peddling Prosperity. Economic Sense and Nonsense in the Age of Diminished Expectations.* W. W. Norton and Company, New York és London.
- KURTÁN SÁNDOR-SÁNDOR PÉTER-VASS LÁSZLÓ (szerk.) [1991]: Magyarország politikai évkönyve 1991. Ökonómia Alapítvány és Economix Rt., Budapest.
- LENGYEL LÁSZLÓ [1995]: Egérfogó. Megjelent: *Kérdőjelek: a magyar kormány 1994-1995.* Szerk.: *Gombár Csaba, Hankiss Elemér, Lengyel László és Várnai Györgyi.* Korridor Politikai Kutatások Központja, Budapest, 13-49. o.
- LINDBECK, A. [1990]: *The Swedish Experience.* Seminar Paper No. 482, Stockholm, Institute for International Economic Studies, december. A "Transition to Market Economies in Central and Eastern Europe" című OECDkonferencián elhangzott előadás, Párizs, november 28-30.
- MUNKAÜGYI KUTATÓINTÉZET [1994]: Munkaerőpiaci helyzetjelentés. A munkaerőpiac keresletét és kínálatát alakító folyamatok. Budapest, április.
- NBH [1994]: Annual Report 1993. National Bank of Hungary, Budapest.
- NBH [1995]: Monthly Report, National Bank of Hungary, 3. sz.
- NELSON, J. [1988]: *The Political Economy of Stabilization: Commitment, Capacity and Public Response.* Megjelent: *Toward a Political Economy of Development: A Rational Choice Perspective.* Szerk.: R. Bates. University of California Press, Berkeley.
- ROCKENBAUER ZOLTÁN [1991]: Társadalmi ünnepek, tüntetések és sztrájkok az 1990-es évtizedben. Megjelent: Magyarország politikai évkönyve 1991. Szerk.: Kurtán Sándor, Sándor Péter, Vass László. Ökonómia Alapítvány és Economix Rt., Budapest, 213-219. o.
- ROLAND, G. [1994]: *The Role of Political Constraints in Transition Strategies.* Economics of Transition, 2. évf., 1. sz., 27-41. o.
- SÜKÖSD MIHÁLY [1995]: 1995: az identitás gondjai. *Mozgó Világ*, 21. évf., 2. sz., 29-33. o.

SZABÓ IVÁN [1994]: Minden a mézeshetekben dől el. Varga György interjúja. Figyelő, május 26., 16-17. o.

SZABÓ IVÁN [1995]: 168 óra, 7. évf., 9. sz., 15. o.

SZAKOLCZAI ATTILA [1994]: A forradalmat követő megtorlás során kivégzettekről. Megjelent: Évkönyv III, 1956. Szerk.: Bak János és szerkesztőtársai. 1956os Intézet, Budapest, 237-256. o.

TÓTH ISTVÁN GYÖRGY [1994]: A jóléti rendszer az átmenet időszakában. Közgazdasági Szemle, 3. sz., 313-340. o.

UN [1993]: Economic Bulletin for Europe 1992. Vol. 44. United Nations, Economic Commission for Europe, New York.

UN [1994a]: Economic Survey of Europe in 1993-1994. United Nations, Economic Commission for Europe. New York és Geneva.

UN [1994b]: Economic Bulletin for Europe 1994. Vol. 46. United Nations, Economic Commission for Europe. New York és Geneva.

WORLD BANK, THE [1995a]: Hungary: Structural Reforms for Sustainable Growth. Első vázlat. Document of the World Bank, Country Operations Division, Central Europe Department, Report No. 13577-HU, Washington DC, február 10.

WORLD BANK, THE [1995b]: Hungary: Structural Reforms for Sustainable Growth. Document of the World Bank, Country Operations Division, Central Europe Department, Report No. 13577-HU, Washington DC, június 12.

WORLD BANK, THE [1995c]: World Tables 1995. Washington, DC.

WORLD ECONOMY RESEARCH INSTITUTE, WARSAW SCHOOL OF ECONOMICS [1994]: Poland, International Economic Report 1993-1994. Varsó.

* A cikk A politika és a gazdaság kölcsönhatása a posztoszocialista transzformáció időszakában című, 018280 számú OTKA kutatás keretében, a Collegium Budapest és a Világbank támogatásával készült. Hálás vagyok munkatársam, Kovács Mária segítségéért az adatok összegyűjtésében és a cikkben tárgyalt problémák tisztázásában. Köszönöm Lukács Mónika anyaggyűjtésben nyújtott segítségét. A kutatás folyamán konzultáltam többek között Akar Lászlóval, Ámon Zsolttal, Andorka Rudolffal, Francis Batorral, Bauer Tamással, Bokros Lajossal, Bossányi Katalinnal, Michael Brúnóval, Richard Cooperrel, Dániel Zsuzsával, Erdős Tiborral, Gács Endrével, Alan Gelbbel, Greskovits Bélával, Stanley Fischerrel, Hamza Eszterrel, Kopits Györggyel, Kovács Almossal, Neményi Judittal, Simonovits Andrással, Robert Solowval, Surányi Györggyel, Szabó Katalinnal, Tardos Mártonnal és Urbán Lászlóval; valamennyiüknek köszönöm az értékes tanácsokat. Természetesen a cikkben kifejtett gondolatokért kizárólag én tartozom felelősséggel.

¹ Jugoszláviában korábban hajtották végre a tervutasításos rendszer lebontását, mint Magyarországon, ennyiben tehát ott hosszabb múltra tekint vissza a reformfolyamat. Az egykori Jugoszlávia utódországai közül egyedül Szlovéniában ment végbe törés nélkül a politikai rendszerváltás, a többiben az utódállamok, illetve etnikai csoportok közötti viszály és háború okozott töréseket.

² A tanulmány nem lép fel azzal az igénnyel, hogy átfogja a magyar reform és transzformáció összes lényeges témáját. Több igen fontos kérdéstről (például az inflációról vagy az Európai Unióhoz való csatlakozásról) csak futólagosan vagy egyáltalán nem lesz szó.

³ Bírósági ítélet alapján az 1848-1849-es forradalom és szabadságharc megtorlásaként 123, az 1919-es kommunista hatalom leverését követően 65 és a II. világháború fasiszta cselekményeiért 189 halálos ítéletet hajtottak végre (SZAKOLCZAI [1994] 239. o.).

⁴ A taxisblokádtörténetéről lásd BOZÓKI - KOVÁCS [1991], KURTÁN - SÁNDOR - VASS (SZERK.) [1991], ROCKENBAUER [1991].

⁵ Lásd KORNAI [1972], továbbá KRUGMAN [1994]. Krugman a "rejtett deficit" (hidden deficit) kifejezést használja (161-169. o.).

⁶ Ismeretes a kérdés irodalmából, hogy más a helyzet a belföldi hitelezőkkel szemben keletkező államadóssággal. A visszafizetés idején az akkor adózó magyar állampolgárok terhére kapnak pénzt a törlesztésre vagy kamatra akkor jogosult hitelező magyar állampolgárok. Itt tehát a magyar lakosságon belül folyamatosan végbemenő redisztribúcióról van szó. Ez nem implikálja szükségképpen a társadalom egésze számára a "ma fogyasztunk, holnap fizetünk érte" dilemmát.

⁷ Azokban az időszakokban, amelyekben populista kormányzat uralkodott egyes latinamerikai országokban, minden esetben a devizaárfolyam felértékelésének tendenciája mutatkozott.

⁸ A kívánatos beruházási hányad meghatározása a növekedélmélet egyik központi kérdése. Nagysága többek között attól is függ, hogy milyen időszakra akarjuk maximalizálni a fogyasztást, illetve milyen meredekségű növekedési pályára akarjuk állítani a gazdaságot.

A probléma nincs megnyugtatóan lezárva; nem alakult ki teljes elméleti konszenzus. Mivel nem szeretnék ezen a helyen belebonyolódni az elméleti vitába, olyan kifejezésmódot választottam, amely talán kevésbé vált ki ellenvetést. Csak annyit mondom, hogy "szerény" növekedésre okvetlenül szükség lenne.

A jelen tanulmány gondolatmenetéhez ez is elegendőnek látszik, mert már ezzel is valamelyest érzékeltetni tudom a "beruházáshalasztás" problémáját.

⁹ A beruházási hányad csökkenése közgazdaságilag jogosult lett volna, ha ezzel párhuzamosan nő a beruházások hatékonysága. Sajnos, ez nem következett be. Ellenkezőleg, számos rossz hatékonyságú, igen költséges beruházási akció ment végbe.

¹⁰ A megszüntetett lakások átlagos évi száma az 1991-1993-as időszakban az 1976-1980-as időszakbelihez képest a negyedére esett vissza (lásd KSH [1994c] 25. o.)

¹¹ Csupán egyetlen példát említek: a kutatásrafejlesztésre (K + F) fordított összeg 1993-ban változatlan áron számítva az 1987-es, legmagasabb szint egyharmadánál is kevesebb volt. A GDP-hez viszonyítva a kiadás 2,32 százalékról 1,01 százalékra csökkent (KSH [1989] 13. o. és [1994e] 13. o.).

¹² Csupán egyetlen adattal szemléltetem az ilyen késleltetett hatású kötelezettségvállalások óriási méretét. A Világbank számítását végeztem: mekkora a magyar "nyugdíjtarozás". Így nevezik a jelenleg érvényes törvények és rendelkezések szerint a jövőben fizetendő összes nyugdíjak diszkontált jelenértékét. Kiderült, hogy a nyugdíjtarozás az 1994. évi GDP 263 százaléka. Hasonló számítását végeztek nemrég hét OECD-országra, amelyek közül Olaszországban volt a legmagasabb a "nyugdíjtarozás". A magyar adat az olasz közelében van (lásd WORLD BANK [1995a] 36. o. és [1995b] 127. o.).

¹³ A fentiekben tárgyalt három tétel nem fogja át a *teljes* társadalmi adósságot, mert annak más összetevői is lehetnek. Például ide sorolható az elhalasztott környezetvédelmi feladat vagy a már

végbement környezeti rombolás helyreállítása.

¹⁴ A hosszú időszakra elnyújtott fokozatos átalakulás mellett felhozott ismert érv: ha a fokozatos fejlődés elég hamar sikereket hoz, akkor ez híveket szerez a reformnak, akik támogatni fogják a későbbi kellemetlenebb reformlépéseket is (ROLAND [1994]). Ez az összefüggés valóban érvényesült kezdetben: az 1966-1975ös "aranykorszak" létrehozta a későbbi reformhoz szükséges erkölcsi kezdőtőkét. Itt azonban hátránynak mutatkozik az a körülmény, hogy Magyarországon igen korán kezdődött a reform. Emiatt az induló erkölcsi töke felélése is korán kezdődött meg, s mire a politikai rendszerváltásra sor került, jelentős részben már el is fogyott.

¹⁵ A "big bang" híveinek egyik alapvető érve: ha "kinyílik az esély ablaka" (window of opportunity), akkor ott be is kell nyúlni (lásd ROLAND [1994] vitaismertetését).

¹⁶ 1989ben, a szabad választások előtt írott "röpiratomban" (KORNAI [1989]) a lengyelországihoz sok tekintetben hasonló radikális stabilizációsliberalizációs "műtétet" ajánlottam a jövőbeni magyar parlamentnek és kormánynak. Ez magában foglalt volna különböző népszerűtlen intézkedéseket is, többek között az adóbevételek emelését, a költségvetési deficit megszüntetését, a bérek szigorú korlátozását. Javaslataimnak ezzel a részével jóformán egyedül maradtam; az akkor még ellenzékben lévő demokratikus pártok hangadó közgazdászainak többsége elvetette. A szakmában mélyen élt a korábbi időszak népszerűség-hajhászó, a megrázkódtatásoktól féltő szelleme.

Az új kormány első pénzügyminisztere, Rabár Ferenc kész volt radikális stabilizációsliberalizációs intézkedéscsomag kidolgozására. Más konfliktusok mellett ez a radikalizmusa is hozzájárult ahhoz, hogy hamarosan le kellett mondania.

¹⁷ Lásd BOZÓKI [1994], BOZÓKI - SÜKÖSD [1992], DORNBUSCH - EDWARDS [1990], GRESKOVITS [1994], HAUSNER [1992], KAUFMAN - STALLINGS [1991].

¹⁸ Ez is megkülönbözteti a latinamerikai helyzettől, ahol egyes országokban ciklikus az események menete: meghatározott időn át uralmon van a populizmus, majd megbukik, de esetleg később újra hatalomra kerül.

¹⁹ A magyarországi és az OECDországok jóléti kiadásainak összehasonlítását és statisztikai elemzését lásd TÓTH [1994] cikkében.

²⁰ Azért nevezem a magyar jóléti államot koraszülöttnak, mert az ország közepes fejlettsége, súlyos fiskális gondjai, rendkívül magas adózási színvonala mellett, nézetem szerint, nem képes megengedni magának ekkora állami redistributív terhet. A közgazdászok és szociálpolitikusok egy része éppen az ellenkező felfogást vallja (például KOWALIK [1992] és FERGE [1994]). Éppen mert olyan súlyosak az átmenet okozta nehézségek, a posztszocialista országok nem engedhetik meg maguknak a nagy jóléti transzferek mellőzését.

²¹ A fordított állítás nem állná meg a helyét: nem minden magas fejlettségű országban magas a jóléti kiadások aránya. Például az Egyesült Államokban és Japánban kiugróan alacsony ez az arány (lásd TÓTH [1994]).

²² A két tendencia ellentmondásos jellege tükröződik a lakásszektor fejlődésében. Itt a magánépítkezések részarányának fokozatos növekedésével együtt járt a bürokratikuspaternalista elosztás szerepének relatív csökkenése.

²³ A fejlődő országok pénzügyi válságait és stabilizációs kísérleteit elemző irodalomból jól ismert összefüggés ez: a redistributív igények felfelé nyomják a költségvetési hiányt, s ezzel hozzájárulnak az

inflációhoz és más pénzügyi feszültségekhez (lásd HAGGARD - KAUFMAN [1992] 273-275. o.).

²⁴ Ez nemcsak a posztoszocialista átmenet idején áll fenn. A kormányok mindenütt a tiltakozás leszerelésére használják fel a stabilizációs, megszorító intézkedések enyhítésére irányuló kompenzációkat (lásd NELSON [1988]).

²⁵ Az 1990-1994-es időszakban kormányzó, önmagát mérsékelt jobboldali konzervatívnak minősítő koalíció utolsó pénzügyminiszterének, Szabó Ivánnak szavait idézzük: "Furcsa, de inkább szociáldemokrata, mint konzervatív programot hajtottunk végre akkoriban" (SZABÓ [1995] 15. o.). És egy másik idézet ugyanettől a politikustól: "... az elért jövedelmi - GDP - színvonalhoz viszonyítva ebben az országban túlfogyasztás történt. Ez volt az áldozat, amit az ország politikai stabilitása érdekében hozott a kormány" (SZABÓ [1994] 16. o.).

²⁶ A magam közgazdasági álláspontját más munkáimban fejtettem ki. A program meghirdetése előtt íródott a KORNAI [1994] tanulmány; magát a programot elemeztem KORNAI [1995a] és KORNAI [1995b] írásaimban.

²⁷ A jelenlegi magyar makrogazdasági helyzetet elemzik a következő írások: CSABA [1995], ERDŐS [1994], KÖVES [1995] és WORLD BANK [1995b].

²⁸ A március 12-i stabilizációs programot az tette különlegesen sürgőssé, hogy Magyarországot nagy veszélyek fenyegették a nemzetközi hitelpiacon. Amennyiben a program elhárított egy hitelválságot és az ezzel járó katasztrofális következményeket, annyiban persze a jelen generáció is azonnal hasznát látja. Fogyasztásáldozatot hoz - egy sokkal súlyosabb, fenyegető fogyasztászuhanás elkerülésére.

²⁹ Lásd GOMBÁR [1995], KÉRI [1994] és LENGYEL [1995].

³⁰ Az 1994-es választások politikai és szociológiai háttéréről lásd ÁGH [1995], GAZSÓ - STUMPF [1995] és SÜKÖSD [1995].

³¹ Az 1994-ben alakult koalícióról lásd KIS [1994] és KÖRÖSÉNYI [1995].